

Передумови впливу міграції на правосвідомість і правову поведінку українських трудових мігрантів

Садикова Я. М.

*Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
вул. Миру, 24, Суми, Україна
sadykova_yana@ukr.net*

Бондарев В. В.

*Науково-дослідний центр ракетних військ і артилерії,
вул. Г. Кондратьєва, 165, Суми, Україна
bond1060@ukr.net*

Ключові слова:

умови й передумови міграції, трудовий мігрант, правосвідомість, правова поведінка, сучасні тенденції української міграції.

Міграція та висока мобільність є характеристиками сучасного світу. Міграція (будь-якого типу) безпосередньо впливає на правосвідомість учасників міграційних процесів. Натепер немає єдиного стандарту в області інтеграції мігрантів у країнах Європейського Союзу, але це питання є одним з актуальних у сучасному світі. Це спроба оцінки фактичного впливу трудової імміграції в міждисциплінарному підході з урахуванням об'єкта впливу – правової культури й правосвідомості. Міграція є свого роду соціальним «каталізатором». Трудові мігранти з України мають низький рівень правової культури й, набуваючи негативний соціальний і правовий досвід, дають нове джерело розвитку нелегального ринку праці й тіньової економіки, поширення корупційних відносин і нелегальних схем. Все це негативно впливає на розвиток суспільства як приймальної країни, так і країни-донора трудових мігрантів. Відзначено, що інформаційно-психологічні методи можуть істотно впливати на рівень правової культури осіб, залучених до міграційних процесів.

The prerequisites for the impact of migration on the legal consciousness and legal behavior of Ukrainian labor migrants

Sadykova Ya. M.

*Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs,
Myru str., 24, Sumy, Ukraine
sadykova_yana@ukr.net*

Bondarev V. V.

*Research Center of the Missile Forces and Artillery,
G. Kondratieva str., 165, Sumy, Ukraine
bond1060@ukr.net*

Key words:

conditions and prerequisites of migration, labor migrant, legal consciousness, legal behavior, modern trends of Ukrainian migration.

Migration and high mobility are characteristics of the modern world. Migration (of any type) directly affects the legal consciousness of migration processes participants. Today there is no unified standard in the field of integration of migrants in the countries of the European Union, but this issue is one of the most important in the modern world. It is the attempt of assessing the actual impact of labor immigration in an interdisciplinary approach, taking into account the object of influence – legal culture and legal consciousness.

Thus, immigrants who aim at a long stay in the country, are already partially ready to adopt new traditions and living conditions for them. As a rule, in

the process of preparing documents for moving to another country, a person learns a foreign language and language adaptation is easier.

At the same time, legal and illegal labor migrants face with low-skilled work with excessive physical exertion, deliberate non-compliance with the regulated requirements for working conditions, the inability to assert their own rights, and the absence of an appeal mechanism for violations, which probably only deepens the extremely low level of legal culture of labor migrants. Therefore, this problem is very relevant in terms of finding ways to improve the legal culture of labor migrants – citizens of Ukraine working abroad, in order to prevent the loss of their socio-demographic, labor potential.

Migration is a kind of social “catalyst”. Migrant workers from Ukraine have a low level of legal culture, and, gaining negative social and legal experience, give a new round to the development of the illegal labor market and the shadow economy, the spread of corruption relations and illegal schemes. All this negatively affects the development of society, both of the host country and of the donor country of labor migrants.

Young people and people with higher education are important objects of regulation of migration processes that are more sensitive to the situation in the region and have high negative migration expectations. It is noted that information-psychological methods can significantly affect the level of legal culture of persons involved in migration processes.

Вступ. Міграція та висока мобільність населення – це характеристика сучасного світу. Багато держав відносяться до міграції значною мірою негативно. Це стосується як приймаючих, так і країн-донорів мігрантів.

Україна зараз є однією з країн-донорів трудових мігрантів. За даними держстатистики щодо демографічної ситуації в країні станом на січень-лютий 2019 року міграційне скорочення населення склало 7 040 чоловік (у 2018 році – 4 350 чоловік). Водночас ця інформація взята за даними реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання, які надають органи реєстрації, що не відбиває справжню реальність. З метою тимчасового працевлаштування громадяни України виїжджають на дозволений за безвізовим режимом строк. Кількість трудових біженців з України – мігрантів, які переїжджають тимчасово на нове місце проживання з метою пошуку роботи [1, с. 42], – значно перевищує офіційні дані органу статистики України.

Міграція (будь-який з її видів) безпосередньо впливає на правосвідомість учасників міграційних процесів. Однак випадки різняться. Одна ситуація, коли людина остаточно (або на тривалий строк) змінює місце проживання. Тоді слід говорити про соціальну адаптацію або соціальну інтеграцію в нове середовище [2, с. 73]. І очевидним в такій ситуації є те, що правосвідомість мігрантів підлягає зміні під впливом триваючих факторів. Деяко інша ситуація складається, коли йдеться про тимчасових трудових мігрантів, водночас строк такої зміни місця проживання та роботи незначний, але не одноразовий. Практично в кожній третій сім'ї в Україні хтось з її членів перебуває (перебував до карантинних заходів) на роботі за кордоном

або ж планує в найближчі місяці виїхати на строк до 3-х місяців. У літній канікулярний період ця кількість зростає шляхом студентів денних форм навчання, які їдуть на тимчасову роботу.

Це спроба оцінити можливість і передумови впливу трудової міграції в рамках міждисциплінарного підходу з урахуванням об'єкта впливу – правової культури й правосвідомості. Правова свідомість зазвичай відноситься до соціальної дії на мікрорівні, зокрема до способів, якими люди інтерпретують і мобілізують правові значення та ознаки [3, с. 120]. У 2018 році Україна зайняла 84-е місце в рейтингу Індексу демократії 2018 року, зберігши статус «гібридного режиму». Під час складання індексу враховуються 60 різних показників, згрупованих за 5 категоріями, однією з яких є політична культура. Політична культура й правова культура нерозривно пов'язані. Таким чином, аналіз факторів, що впливають на трансформацію правосвідомості в міграційних процесах, може допомогти зрозуміти необхідні кроки в напрямку позитивних демократичних перетворень в Україні.

З огляду на це, **ціль дослідження** полягають у тому, щоб визначити, наскільки короткострокові перебування в інших країнах впливають на правосвідомість і правову поведінку мігрантів, які фактори визначають дельту змін, як можуть бути відмінності в правосвідомості й правовій поведінці, зафіксовані до й після роботи в іншій країні, які умови й передумови міграції слід враховувати під час визначення змін правосвідомості й правової поведінки.

Огляд літератури. Раніше вивчення міграції було розділено між демографами й географами,

які вивчали рух між національними державами, й соціологами, які вивчали розселення та асиміляцію. У сучасній вітчизняній і зарубіжній науці розроблено декілька напрямків досліджень міграції. Натепер міграція розглядається переважно з боку однієї з держав, і, як правило, це позиція приймаючої країни. Окремі дослідження повинні бути зроблені в дещо іншому напрямку. Ефект короткого перебування в іншій країні також дуже важливий, тому що він може допомогти визначити подальші соціальні наслідки для країни-донора.

Багато досліджень стосуються впливу імміграції на економіку й відбивають різні ефекти, пов'язані з імміграцією.

Одне з нових напрямків досліджень міграційного процесу пов'язане з вивченням цього процесу через створення та підтримку транснаціональних соціальних зв'язків між мігрантами і суспільством [4, 5]. Досліджуючи феномен транснаціональної міграції, Гуарнізо й інші вказують на те, що основна гіпотеза полягає в тому, що чим довше іммігранти живуть і соціалізуються в «приймаючому» суспільстві, тим вище ймовірність того, що вони будуть повністю поглинені ним. Транснаціональність визначається як особливість групи мігрантів зі спеціальною юридичною, політичною, культурною ідентичністю, пов'язаною з тим фактом, що людина, з одного боку, натуралізується в приймаючій країні, а з іншого боку, залишається залученою в аспекти діяльності (політика, економіка, культура, традиції) іншої країни. Вивчаючи мігрантів із різних країн і причини їхньої еміграції до Сполучених Штатів, Guarnizo et al дійшли висновку, що певні фактори впливають на можливість політичної транснаціональності таких людей [5, с. 46].

Важливим аспектом дослідження впливу міграційних процесів на правову свідомість і правову поведінку є гендерний аспект формування правової культури, правосвідомості й правової поведінки. Сучасні дослідження про взаємозв'язок між статтю та імміграцією виявляють, що чоловіки й жінки мають абсолютно різні погляди на приймаючі й відправляючі країни. Одним з факторів, що визначають зміни в правосвідомості жінок, є дискримінаційні соціальні інститути як в країнах походження, так і в країнах призначення. Соціальні норми й практики, які сприяють гендерній рівності або, навпаки, дискримінаційні інститути формують або обмежують рішення, вибір і поведінку жінок [6, с. 241].

Матеріали та основні методи дослідження. Багатомірність, багатофакторний характер впливу імміграції на різні соціально-економічні процеси зумовлюють необхідність використання інструментів статистичного аналізу, за допомо-

гою яких можлива оцінка негативних і позитивних ефектів, що надаються нею.

У структуру правосвідомості зазвичай включається знання права й ставлення до права або готовність суб'єкта виконувати приписи права. Але це лише загальні елементи, кожен з яких може бути оцінений за допомогою інших показників. В основу оцінки трансформації взяті соціально-правовий досвід як сукупність знань і умінь, придбаних на основі й в процесі безпосередньої та практичної взаємодії індивіда із соціально-правовою реальністю суспільства; соціально-правові погляди – індивідуальна точка зору щодо права, правоохоронних органів, злочинності й всіх соціальних явищ, які пов'язані з правом; соціально-правові установки – поведінкові позиції, готовність до певної моделі правової поведінки [7, с. 17].

Індекс трансформації правосвідомості в мігруючого населення є адитивним і формується як різниця показників поведінкового характеру осіб, які мали статус трудового мігранта. Важливо відзначити, що розглядаються тільки зовнішні прояви правосвідомості або ж поведінкові прояви. Ніяка оцінка позицій і переконань осіб, що беруть участь у міграційних процесах, не здійснюється.

Для оцінки / вимірювання трансформації правосвідомості й правової поведінки взяті показники щодо набуття правових знань, необхідності в правовій інформації; передумови й можливості для отримання позитивного соціального й правового досвіду.

Під час виміру й оцінки значень показників використовувався метод експертних оцінок, а також статичні дані, зібрані з відкритих джерел.

Виклад основного матеріалу. Попередні дослідження в різних країнах визначають різну динаміку адаптації різних етнічних груп мігрантів і тенденцію зближення рівнів свідомості серед корінних народів і мігрантів у наступних поколіннях. Зокрема, виявлено, що у Франції, країні з довгою історією імміграції, швидкість зближення рівнів правосуддя між мігрантами й корінними народами в значній мірі залежить від країни походження. Так, мігранти з Південно-Східної Азії більш адаптовані, ніж мігранти з Туреччини. Вища освіта є основним фактором, що допомагає усунути відмінності в правовій поведінці корінних народів і мігрантів, і вже нащадки мігрантів у більшості етнічних груп демонструють правові переваги, характерні для корінних народів [8, с. 1364].

Індивідуальна свідомість зумовлена соціокультурним середовищем, в якій вона формується та приймає постійні форми. Правова свідомість і правова культура – це тільки «наслідки» розвитку позитивного права, його відбиття, «провідника»

нормативних приписів і принципів. Вихідні дані про мігрантів є передумовами для розуміння того, як можуть змінитися правосвідомість, правова культура, правова поведінка, й чи відбудеться така зміна взагалі.

Нині причиною виїзду за кордон є не тільки відсутність робочих місць, а й суттєва різниця в оплаті. Основними країнами української міграції є Польща, Чеська Республіка й Російська Федерація, оскільки існує вільний ринок праці, відносна свобода пересування, велика кількість зв'язків і досить чіткий алгоритм поведінки завдяки розумінню мови й культурної подібності.

Проте експерти стверджують, що українські іммігранти переживають постійний психологічний дискомфорт від того, що довелось переселитися до країн Східної Європи, аби матеріально забезпечити свої родини, які залишилися в Україні. Тимчасова втрата внутрішньої опори, відчуття хаосу й незавершеності породжує тривогу, розчарування, відчай, розгубленість, що негативно впливають на здоров'я мігранта, зокрема психічне [9, с. 378].

Однією з передумов трансформації правосвідомості є сформована правосвідомість. Як правило, початковий високий рівень правосвідомості визначає вищий рівень трансформації правосвідомості.

Щодо міграційних тенденцій в Україні, то сегментований розподіл трудових мігрантів з України часто має на увазі переважання людей і низьким рівнем освітньої кваліфікації, які погано орієнтовані в правовому полі, а їхня система цінностей вказує на їхню готовність працювати фізично виснажливо з отриманням відповідних матеріальних благ. Однак такі особи рідко прагнуть зрозуміти свої права й обов'язки й не часто вдаються до їхнього захисту. Однак деякі групи трудових мігрантів, навпаки, характеризуються підвищеним рівнем правової культури або мотивації до її формування, представляючи висококваліфіковані кадри, в основному молодих людей, які відрізняються високими характеристиками трудового потенціалу [10, с. 47].

За даними Deutsche Welle, саме українські робітники зробили економіку Польщі найбільш динамічною в Європі, а Центральний банк Польщі в червні 2018 року підвищив прогноз ВВП країни з 4 до 4,7%, одночасно знизивши інфляцію до 2,3% в рік. На початку 2018 року біля 20% польських підприємств мали українських співробітників у своєму штаті. Майже 50% українських робітників-мігрантів у Польщі працювали на 221 великому підприємстві, 29% на середніх підприємствах і тільки 18% на малих підприємствах. Водночас тільки 4,7% співробітників працювали при мінімальній заробітній платі 1,55 тис. злотих (близько 11,6 тис. грн.), а 45%

заробили понад 3 тис. злотих (22,6 тис. грн.). У багатьох випадках польським роботодавцям набагато вигідніше наймати українців через їхню готовність працювати понаднормово.

Таким чином, підготовчий етап до міграції свідчить про відносно низький рівень правових знань мігруючого населення. Однак це не говорить про те, що українські трудові мігранти – абсолютно неосвічені люди. Крім того, статистика за напрямками зайнятості мігрантів з України підтверджує це. 45% чоловіків працюють в будівництві (3% жінок), 17% – в промисловому виробництві (тільки 9% жінок) і 9% в транспорті (1% жінок). З іншого боку, 33% жінок надають послуги на дому (1% чоловіків) і 21% в індустрії гостинності (5% чоловіків). Молоді жінки більше працюють в індустрії гостинності (47%), а літні жінки працюють в домашніх господарствах (53%) [11].

Соціальний і правовий досвід як фактор впливу на правосвідомість і правову поведінку. Відправною точкою у вимірі показників, які вказуватимуть на можливі зміни в правосвідомості, є відстеження передумов та умов для отримання соціального й правового досвіду. Кожна людина наділена правовою пам'яттю. Правова пам'ять є найважливішою властивістю мислення та, щодо правової свідомості, передбачає не тільки психомоторні можливості для запам'ятовування та зберігання досвіду, але й спадкоємність в нормах і моделях правової поведінки, що передаються з покоління в покоління [12, с. 115]. Позитивний соціально-правовий досвід приводить до підвищення рівня правосвідомості шляхом використання позитивних моделей правової поведінки й навпаки.

Умовно мігрантів можна згрупувати в такі групи: легальні мігранти на триваючі строки; легальні мігранти з короткостроковими цілями (в тому числі сезонні); нелегальні мігранти. У кожній із цих груп мігрантів є свої умови, рівні й можливості для придбання соціального й правового досвіду

Основні фактори, що перешкоджають доступу до соціальних та юридичних послуг, згідно з відповідями трудящих-мігрантів, це незнання законів, відсутність громадянства або дозволу на проживання (відсутність постійної реєстрації), незаконний статус працівників-мігрантів, відсутність необхідних зв'язків і віддаленість роботи мігранта від відповідних установ.

Наприклад, в області прав нелегальних мігрантів на отримання медичних послуг в Європейському регіоні, незважаючи на той факт, що медичне обслуговування має надаватися на всіх рівнях, незалежно від адміністративного статусу особи, що потребує лікування, часто через правові обмеження нелегальні мігранти не можуть отри-

мати повний та ефективний доступ до послуг. Як правило, немає національних стратегій охорони здоров'я для розв'язання цих проблем [13].

Негативний соціальний і правовий досвід набувається в результаті порушення трудових прав мігрантів. Відсутність письмового договору, нетривалість працевлаштування та неформальний характер угоди з роботодавцем роблять їх беззахисними від неправомірних дій останнього. Основні порушення трудових і соціальних прав працівників-мігрантів відбуваються в таких випадках, як відмова роботодавця укласти трудовий договір/контракт із мігрантом або легалізувати правовий статус мігранта; несвоєчасна виплата заробітної плати або відмова від виплати заробітної плати, примус до безкоштовної роботи; вилучення паспорта роботодавцем, заборона роботодавцем покинути місце роботи; шахрайство з боку посередника й інші.

Україна досі систематично не відстежує й не реєструє випадки порушення прав наших співвітчизників за кордоном, тому що не всі відразу звертаються за допомогою в посольство або консульство, або навіть не знають, що певні дії проти них порушують їхні права. Відчуття юридичної незахищеності серед громадян України тільки посилюється.

Працівники-мігранти дуже рідко звертаються до правоохоронних органів. Навіть розуміючи, що в них є можливість звернутися за допомогою до державних органів, іноземні громадяни воліють уникати контактів із правоохоронними органами. Працівники-мігранти, які працюють нелегально, не звертаються в державні органи навіть якщо існує серйозна загроза їхньому здоров'ю, оскільки контакти з державними чиновниками можуть призвести до депортації.

Міграція та переміщення взаємодіють із процесом формування правосвідомості, правової поведінки й правової культури складним, двосто-

роннім чином, зачіпаючи тих, хто мігрує, хто залишається та хто приймає або може приймати мігрантів.

Висновки. Таким чином, іммігранти, націлені на тривале перебування в країні, вже частково готові переймати нові для них традиції та умови життя. Як правило, в процесі підготовки документів для переїзду в іншу країну людина вивчає іноземну мову, й мовна адаптація легше.

Водночас легальні й нелегальні трудові мігранти стикаються з тим, що їм пропонується низькокваліфікована робота з надмірними фізичними навантаженнями, навмисним недотриманням регламентованих вимог щодо умов праці, нездатністю відстоювати свої права й відсутністю механізму оскарження порушення, що, ймовірно, тільки посилює вкрай низький рівень правової культури трудових мігрантів. Тому ця проблема дуже актуальна з боку пошуку шляхів підвищення правової культури трудових мігрантів – громадян України, які працюють за кордоном, з метою запобігання втрати їхнього соціально-демографічного, трудового потенціалу.

Міграція є свого роду соціальним «каталізатором». Трудові мігранти з України мають низький рівень правової культури й, набуваючи негативний соціальний і правовий досвід, дають нове джерело розвитку нелегального ринку праці й тіньової економіки, поширення корупційних відносин і нелегальних схем. Все це негативно впливає на розвиток суспільства як приймаючої країни, так і країни-донора трудових мігрантів.

Молоді люди й люди з вищою освітою є важливими об'єктами регулювання міграційних процесів, які чутливіші до ситуації в регіоні й мають високі негативні міграційні очікування. Відзначено, що інформаційно-психологічні методи можуть істотно впливати на рівень правової культури осіб, залучених до міграційних процесів.

Література

1. Зайончковская Ж. А. Миграция вышла из тени. *Отечественные записки*. 2004. № 4. С. 41–52.
2. Южанин М. А. О социокультурной адаптации в иноэтнической среде: концептуальные подходы к анализу. *Социологические исследования*. 2007. № 5. С. 70–77.
3. Silbey S. S. Legal Culture and Legal Consciousness. *Elsiver Science Ltd*. London, 2001. P. 8623–8629.
4. Glick Schiller N. A Global Perspective on Migration and Development. *Social Analysis*. 2009. Volume 53. Issue 3. P. 14–37.
5. Guarnizo L., Portes D., Haller W. Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*. 2003. Volume 108. Number 6. P. 1211–1248.
6. Ferrant G., Tuccio M. South-South migration and discrimination against women in social institutions: A two-way relationship. *World Development*. 2015. Vol. 72. P. 240–254.
7. Жегусов Ю. И. Влияние криминализации общества на правовое сознание учащейся молодежи. Улан – Удэ, 2006. 193 с.
8. Pailhé A. The convergence of second-generation immigrants' fertility patterns in France: The role of sociocultural distance between parents' and host country. *Demographic Research*. 2017. Vol. 36. P. 1361–1398.

9. Касьянова М. М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2016. Вип. 110. С. 376–380.
10. Биль М. М. Правовая культура как важная составная социально-экономической защищенности трудовых мигрантов Украины. *Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы* : сборник материалов международной научно-практической конференции. Казань : Отечество, 2014. С. 46–52.
11. Марків М. О. Міжнародна трудова міграція: причини та наслідки. 2011. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17871/1/15-Markiv.pdf>.
12. Ильин И. А. Теория права и государства. Москва : Зерцало, 2003. 154 с.
13. Suess A, Pérez I. R., Azarola A. R., Cerdà J. The right of access to health care for undocumented migrants: a revision of comparative analysis in the European context. *European Journal of Public Health*. 2014. № 24 (5). P. 712–720.

References

1. Zayonchkovskaya, Zh. (2004). Migraciya vyshla iz teni [Migration out of the shadow]. *Otechestvenniye zapiski*. 4 (18). (in Rus.).
2. Yuzhanin, M. (2007). O sociokul'turnoy adaptacii v inoetnicheskoj crede: rjyctptual'niye podhody k analizu [On sociocultural adaptation in a foreign ethnic environment: conceptual approaches to analysis]. *Sociologicheskiye issledovaniya*. № 5. (in Rus.).
3. Silbey S.S. (2001). *Legal Culture and Legal Consciousness*. Elsvier Science Ltd. London.
4. Glick, Schiller N. (2009). “A Global Perspective on Migration and Development”. *Social Analysis*. Volume 53, Issue 3.
5. Guarnizo, L., Portes, D., Haller, W. (2003). Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*. Volume 108, Number 6.
6. Ferrant, G. & Tuccio, M. (2015). South-South migration and discrimination against women in social institutions: A two-way relationship. *World Development*. Vol. 72, 240-254.
7. Zhegusov, Yu. I. (2006). *Vliyaniye kriminalizacii obshestva na pravovoye soznaniye uchasheysya molodezhi* [The effect of criminalization of society on the legal consciousness of students]. Ulan-Ude. (in Rus.).
8. Pailhé, A. (2017). The convergence of second-generation immigrants' fertility patterns in France: The role of sociocultural distance between parents' and host country. *Demographic Research*, Vol. 36.
9. Kasyanova M. M. (2016). Modeli social'noyi adaptacii ukrains'kyh migrantiv u krayinah shidnoyi Yevropy kincyа ХХ – pochatku ХХІ st. [Models of social adaptation of Ukrainian migrants in the countries of Eastern Europe at the end of XX - beginning of XXI centuries]. *Zbirnyk naukovykh prac' Gileya: naukovyi vicnyk*. Vyp. 110. (in Ukr.).
10. Bil, M. M. (2014). Pravovaya kul'tura kak vazhnaya sostavnaya socioekonomicheskoy zashishennosti trudovyh migrantov Ukrainy [Legal Culture as an Important Component of Socio-Economic Protection of Labor Migrants of Ukraine]. *Migratsionniye protsessy: trendy, vyzovy, perspektivy: cbornik vaterialov konferencii*. Kazan. (in Rus.).
11. Markiv, M. (2016). Mizhnarodna trudova migratsiya: prychny I naslidky [International Labor Migrations: Causes and Benefits]. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17871/1/15-Markiv.pdf>. (in Ukr.).
12. Ilyin, I.A. (2003). *Teoriya prava i gosudarstva* [Theory of Law and State]. Moscow: Zercalo. (in Rus.).
13. Suess, A, Pérez, I.R., Azarola, A. R., Cerdà, J. (2014). The right of access to health care for undocumented migrants: a revision of comparative analysis in the European context. *European Journal of Public Health*. 24(5).